

Формування естетичної культури учнів засобами мови // Естетичне виховання дітей та молоді: теорія, практика, перспективи розвитку: збірник наукових праць / За ред.. О. А. Дубасенюк, Н. Г. Сидорчук. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім.. І. Франка, 2012. – С. 362-367.

УДК 808. 5

Житомир
Грибан Г. В.,
кандидат педагогічних наук, доцент
(Житомирський державний університет ім. І. Франка)

Формування естетичної культури учнів засобами мови

У статті розкрито специфіку виховання почуття прекрасного в процесі навчання рідної мови та фактори, за яких слово набуває естетичного впливу.

Наведено систему вправ для формування естетичних смаків учнів.

Розбудова національної системи освіти ставить нові вимоги до формування особистості. Глибоке знання державної мови, культури, літератури рідного народу є сьогодні засобом дальшого зміцнення суверенітету держави, громадянського виховання підростаючого покоління, прилучення його до високих духовних надбань народу, загальнонародних моральних цінностей.

Слово, мова – основа всього, в чому проявляється духовне життя. Без мови немає і самого народу. Вона – основа людського буття, культури, процесу навчання і виховання, прилучення до мистецтва, літератури, до всього, що визначає людську духовність.

Уроки рідної мови є органічною складовою частиною виховного процесу, одним із засобів формування особистості школяра. Вивчення мовних одиниць на основі аналізу тексту в єдності змісту і форми вносить в уроки мови необхідний емоційний компонент, дає змогу розвивати в школярів чуття мови, виховувати естетичні смаки, розвивати творчу активність.

Вагомим у плані естетичного виховання є образне слово. У свій час ще В. Сухомлинський відзначав, що виховання чуття слова та його відтінків є однією

з передумов гармонійного розвитку особистості: "Чуйність до краси слова – це величезна сила, що облагороджує духовний світ дитини. У цій чуйності – одне з джерел людської культури"[1, с. 45]; "...найважливіше виховне завдання полягає в тому, щоб слово з його багатогранною, радісною, облагороджуючою красою стало невичерпним джерелом і засобом пізнання прекрасного, внутрішнім духовним багатством і водночас засобом вираження цього багатства"[1, с. 545]; "...коли людина відчуває, переживає найтонші відтінки, пахощі, емоційний підтекст слова, вона немовби пробуджує дрімотні сили розуму"[1, с. 547]; "...пізнання слова несе в собі енергію думки"[1, с. 547]. Він переконаний, що без поетичного, емоційно-естетичного струменя неможливий повноцінний розумовий розвиток дитини.

У психологічному плані показовим є те, що звернення до літературного матеріалу вносить в організацію уроку мови живий естетичний струмінь, створює емоційну основу для засвоєння лінгвістичних знань. А опора на знання мовних закономірностей допомагає глибше усвідомлювати естетичні можливості слова в художньому творі.

Але з найвищим виявом мовлення ми зустрічаємося саме в літературі, де слово переливається всіма барвами, набуває здатності виражати естетичну функцію, виступати в такій дії, до якої його може спонукати лише справжній майстер слова, письменник.

Важливим засобом естетичного виховання є фольклор, уривки з художніх творів. Джерелом, з якого довго питимуть нащадки, назвав фольклор П. Грабовський, бо все краще, створене народом, базується на народному ґрунті, живиться народною мораллю.

І. Франко розглядав народну творчість як пропедевтику історії мови й літератури. Він відзначав великі потенційні можливості фольклору для виховання молоді, бо саме у своїх приповідках, піснях і казках народ "...поставив тривкий пам'ятник своєї здорової, розумної, чесної мислі, своєї прихильності до світла, до справедливості" [2, с. 166].

К. Ушинський вважав, що немає кращого засобу привести дитину до живого джерела народної мови, ніж прислів'я. Подібну думку виражав В. Сухомлинський: "Коли виникає питання: а чим же найбільш виховують уроки мови?, – то кожного разу переконуєшся в тому, що їх виховна сила – саме у формуванні, в утвердженні чутливості до слова, до найтонших порухів душі, виражених у ньому" [3 с. 1]. Учений вважав слово наймогутнішим засобом впливу на учня, його думку; слово в устах учителя – це сила, яку нічим не можна замінити. Він привчав дітей звертатися до фольклорних творів.

Так, наприклад, до прислів'їв та приказок слід звертатися під час вивчення іменника, дієслова, займенників: (Як у воду глянув; Не все те золото, що блищить; Неправдою світ пройде, та назад не вернешся; Яка шана, така й дяка; Не той друг, хто медом маже, а той, друг, хто правду каже і т. д.).

Через фольклорний матеріал передається вироблене віками ставлення до природи, довкілля, людей. Втратити у вихованні почуттів спорідненості з Матір'ю-природою у ранньому віці компенсувати пізніше просто неможливо. Неможливо перебороти емоційно-естетичну глухоту молодшої людини, яка починається з неуваги до слова, до природи.

Вводячи учнів у неповторний світ прекрасного, слід пам'ятати застереження М. Пришвіна про те, що йдучи в ліс з єдиною метою зібрати гриби, їх можна не знайти. Але варто прийти, щоб помилуватися лісом, прийти безкорисливо – гриби самі будуть потрапляти тобі на очі". Письменник бачив у цьому закон життя. Іншими словами, прагнучи пробудити увагу до слова, до його прирощеного змісту, ми сприяємо розвитку самостійності мислення школярів, вихованню естетичних почуттів.

Використання творів мистецтва з метою естетичного впливу на свідомість учнів може бути здійснено на всіх уроках української мови. Для роботи над мовним матеріалом потрібно використовувати тексти, що мають естетичну вагу, уривки з творів художньої літератури, які сприятимуть вихованню уваги до слова, пізнанню слова, збагаченню мовного запасу, формуванню читача і слухача,

розвитку чуття мови, уміння бачити всі відтінки значення слова, вироблення естетичного смаку, розумінню краси слова, глибини його виразності.

Яким нецікавим є матеріал з мови про службові слова – сполучники, і як він зразу ж "оживає", якщо учні усвідомлюватимуть їх естетичну функцію, яка може змінюватися залежно від художньої мети. Так, естетичну спрямованість службових слів можна добре ілюструвати на прикладах використання підрядних сполучників:

Треба слову радощів додати,

щоб уміло душу звеселяти.

Треба слову мудрості додати,

щоб зуміло все життя згадати.

Треба слову ніжності додати,

щоб уміло друзів пригортати.

Треба слову мужності додати,

щоб воно могло багнетом стати.

Та найбільш, я певен, –

слову треба –

хліба-солі та землі і неба (М. Сингаївський).

За допомогою сполучників підрядності автор наповнює поняття слова всім багатством людського життя.

Для ефективності мовно-естетичного виховання, формування мовної особистості, здатної в різних життєвих ситуаціях свідомо і ефективно володіти рідною мовою, для розвитку асоціативного мислення, виникає потреба у доборі спеціального дидактичного матеріалу. З метою вироблення умінь та навичок, необхідних для розумового, інтелектуального і естетичного розвитку учнів, збагачення їх мовлення і мислення, загальних уявлень про мову як засобу спілкування важливим є використання системи вправ і завдань різного характеру. Наведемо приклади відповідних вправ.

1. Прочитайте текст. Підкресліть граматичні основи.. Назвіть синтаксичні засоби, що надають тексту емоційного забарвлення.

Багато непорозумінь виникає через мовну недбалість: ми часто ображаємо один одного, зовсім не бажаючи цього, через невміння чітко, недвозначно висловити свою думку. Адже від того, наскільки точно ми втілюємо в слова, формулюємо свою думку, наскільки вільно володіємо мовою, залежить і те, як нас розуміють інші.

Уміння володіти словом, відчуття краси слова потрібні кожній людині. Той, хто серцем відчуває красу слова, вміє словом передати найтонші відтінки людських думок і переживань, піднімається на високу сходинку справжньої людської культури. І навпаки, низька культура мови збіднює духовний світ людини (За А. Коваль).

2. Виразно прочитайте текст. Яка його основна думка? Проаналізуйте зміст і структуру складних речень, визначте їх естетичну роль.

Рідна ріка

Я дивлюся на сіро-синій Дніпро, слухаю плескіт хвиль. Нічого дорожчого у світі немає для мене. Я не хочу і нізащо не розлучуся з моєю рікою. І якщо судилося мені зробити щось красиве й велике в житті, то тільки на її берегах, ласкавих і чистих....

Ніколи ще я так не відчував життя, і не був так переповнений любов'ю до свого народу, і не почував такого безмежно радісного зв'язку з ним.

Як багато хочеться мені сказати про любов до ріки моєї рідної, ясної. Річко моя. Життя моє, де і чому я забарився, чого так пізно прийшов до твого берега, теплого і чистого? На твої ясні води, на урочисті зорі, що дивляться в тебе з неба? Люблю я воду твою ласкаву, животворящу. І береги твої чисті, і всіх людей простих, що трудяться, живучи на твоїх берегах.

Кланяюсь тобі за ласку, за багатство, що дала моєму серцю, за те, що, дивлячись на тебе, роблюсь я добрим, людяним і щасливим, що можу любити тебе все життя, річко моя, душе мого народу (За О. Довженком).

3. Визначте в реченнях відокремлені члени. Яку роль вони виконують у тексті? Поясніть естетичний відтінок змісту речень.

Але одного разу на повному розгоні він зупинив косу і, кинувши її на землю, присів навпочіпки і обережно, лагідно розгорнув пальцями густий кущик трави: у зеленому затишному храмі, вся переплетена золотими нитями сонця, на високому гінкому стебельці росла лугова цариця – ромашка. Це, мабуть, була найпрекрасніша в світі квіточка: рівна, висока, з сумно нахиленою набік яскраво-жовтою, в білих ніжних прозорих пелюсточках голівкою, ще й зверху прикроплена дрібною, як вістря сталльної голки, росичкою. Тимко знав, що по-народному цю квіточку називають невісточкою, і те, – що вона така прекрасна, і те, що її так звати, зачарувало його, і він, присівши, дивився на неї, не зводячи очей, усміхаючись, як до гарненького маляти, і все шепотів: "Невісточка, невісточка", – і йому хотілося доторкнутися до неї хоч пальцем. Але він утримався, щоб не збити з неї росички, не зняти дорогої краси, дарованої природою. Він так і залишив квітку разом із густим кущиком трави в її зеленому храмі і, обережно обкосивши, пішов далі (Г. Тютюнник).

4. Прочитайте. Дайте заголовок тексту. Яким найістотнішим індивідуальним рисам опису людини приділяє увагу автор?

Ти стежив за матір'ю, як вона ступає по підлозі, як усміхається, як тримає вже посічену сивиною голову... але найчастіше, мабуть, твій зір ловив її проворні руки, які ніколи не залишалися в абсолютному спокої, вони легенько ворушились, як ворухнуться під водою стебла водяних лілій від ледь чутної течії.

Жодної хвилини не відаючи відпочинку, материні руки знаходили роботу. Вони владарювали на припічку, на комині, на миснику... Так багато в житті переробивши, вони не зупинялись, не могли зупинитись, а постійно священнодіяли.

Не було, либонь, такого, чого б вони не вміли!

Десь поїхавши, тримав у пам'яті образ матері. І образ її рук, яким судилась вічна, невсипуща робота. І згадувалися запахи, які, либонь, вони збирали так, як бджілка збирає по квітах найрізноманітніший мед.

А ще її очі... Постійно освітлені зсередини м'яким сяйвом, були наче видимим, предметним вираженням її душі. Це погляд самої щирості, самого

добра. Материнський погляд був начебто сповнений тим здоров'ям, яке передавалось тобі – і ти відчував як, дякуючи матері, дужчаєш, стаєш упевнений в собі (Є. Гуцало).

5. Прочитайте. Поясніть, яким способом виражаються відношення однорідності (інтонація, сполучники). Обґрунтуйте, у яких реченнях більший ступінь емоційно-експресивного забарвлення.

До чого ж гарно і весело було в нашому городі! Ото як вийти з сіней та подивись навколо – геть-чисто все зелене та буйне. А сад було як зацвіте весною! А що робилось на початку літа – огірки цвітуть, гарбузи цвітуть, картопля цвіте. Цвіте малина, смородина, тютюн, квасоля. А соняшника, а маку, буряків, лободи, укропу, моркви! Чого тільки не насадить наша невгамовна мати...

Город до того переповнявся рослинами, що десь серед літа вони вже не вміщалися в ньому. Вони лізли одна на одну, переплітались, душились, дерлися на хлів, на стріху, повзли на тин, а гарбузи звисали з тину прямо на вулицю.

А малини – красної, білої! А вишень, а груш солодких...

А вздовж тину, за старою повіткою, росли великі кущі смородини, бузини і ще якихось невідомих рослин (За О. Довженком).

Наведена система вправ стимулюватиме учнів до виконання активної мовленнєвої, розумово-емоційної, естетичної і духовної діяльності, пробуджуватиме інтерес до слова, розвиватиме творчу пам'ять.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: В 5-ти т. Серце віддаю дітям. Народження громадянина. Листи до сина. К.: Рад. школа, 1977. – Т. 3. – 672 с.
2. Франко І. Я. Зібрання творів: У 50-ти т. – К.: Наукова думка, 1980. – Т. 26. – 470 с.
3. Сухомлинський В. О. Слово рідної мови // Українська мова і література в школі. – 1978. – № 12. – С. 1-6.

Грибан Г. В. Формирование эстетической культуры учащихся средствами языка.

В статье раскрыта специфика воспитания чувства прекрасного в процессе обучения родному языку и условия, при которых слово приобретает эстетического воздействия. Приведена система упражнений для формирования эстетических вкусов учащихся.

G. Gryban. Formation of the aesthetic culture of the students by means of language.

The article deals with the specifics of fostering a sense of beauty in learning the native language and the conditions under which a word acquires aesthetic impact. An exercise system for forming aesthetic students.